

KAROLINA DYRLA-MULARCZYK

Politechnika Poznańska, AWF w Poznaniu
e-mail: carolinemularczyk@gmail.com

MATEUSZ PLUCIŃSKI

Politechnika Poznańska
e-mail: mateusz.a.plucinski@gmail.com

Cyberbullying i agresja elektroniczna jako współczesne zagrożenia dla komunikacji w sieci

Artykuł przybliży zagadnienia *cyberbullyingu* i agresji elektronicznej, klasyfikując je jako współczesne źródła potencjalnego niebezpieczeństwa dla uczestników komunikacji internetowej. Ponadto w artykule zamieszczono wyniki badania dotyczącego doświadczeń studentów związanych z omawianymi zjawiskami. Wskazano również na potencjalne formy zapobiegania przemocy w sieci.

Słowa kluczowe: *cyberbullying, agresja elektroniczna, przemoc w sieci, komunikacja w sieci*

Rozwój cywilizacji idzie w parze z ewolucją form komunikacji międzyludzkiej. W obecnych czasach dialog między ludźmi przenosi się do przestrzeni cyfrowej. Zalety Internetu dla rozwoju gospodarki i społeczeństwa są nieocenione. Sieć pozwala dziś na swobodny dostęp do wiedzy, wymianę informacji, korzystanie z urozmaiconych form rozrywki. Komunikacja cyfrowa niesie za sobą jednak pewne zagrożenia, takie jak uzależnienie od Internetu, wyludzenie danych użytkowników (*phishing* i *pharming*), infekowanie komputerów za pomocą programów wirusowych, etc. Wśród nich poważnym zagrożeniem, zwłaszcza dla najmłodszych użytkowników, jest zjawisko *cyberbullyingu* rozumiane jako forma współczesnego mobbingu rówieśniczego, który z przestrzeni tradycyjnych kontaktów międzyludzkich przeniósł się do sieci. Zagrożeniem jest także agresja elektroniczna wymierzona przeciwko anonimowej

ofierze. Nowoczesne formy komunikacji stały się kanałem, który niejednokrotnie służy upustowi zachowań agresywnych wśród dzieci i młodzieży szkolnej, a także wśród młodych dorosłych. Na tle obserwowanych w mediach wydarzeń i dotychczasowych badań naukowych ciekawy staje się problem doświadczeń aktów agresji elektronicznej wśród studentów.

***Cyberbullying* a agresja elektroniczna**

Mobbing rówieśniczy ma miejsce wtedy, gdy jednostka lub grupa rówieśnicza stosuje przemoc (nęka, szantażuje, szykanuje, upokarza, etc.) słabszą od siebie jednostkę lub grupę (Salmivalli 2010). Ze zjawiskiem tym można spotkać się w środowisku szkolnym, rówieśniczym, ale obecnie także w przestrzeni cyfrowej. Szerokie możliwości, jakie daje Internet, pozwoliły na rozwój specyficznej formy przemocy nazywanej *cyberbullyingiem* (od ang. *bullying*). *Cyberbullying* może być tłumaczony na język polski jako mobbing elektroniczny. Z kolei tak spopularyzowane w literaturze, a także w kampaniach profilaktycznych i psychoedukacyjnych pojęcie „cybepzemocy” ma nieco szersze znaczenie, obejmuje bowiem wszelkie formy zachowań, których celem jest wyrządzenie krzywdy innym (Pyżalski 2009). Należy pamiętać, że zarówno zjawisko tradycyjnie rozumianej przemocy, jak i mobbingu rówieśniczego, czy szerzej, omawianego tu *cyberbullyingu*, zakładają dysproporcję sił fizycznych i/lub psychicznych między sprawcą/sprawcami a ofiarą/ofiarami (Rigby 2011). Ponadto *cyberbullying* rozumiany jako forma mobbingu rówieśniczego dotyczy grupy znajomych osób, w przeciwieństwie do agresji elektronicznej (*electronic aggression*) czy prześladowania w sieci (*online harassment*), które wymierzone są nie tylko w osoby znane sprawcy, ale także w przypadkowych czy bliżej nieznanymi użytkowników Internetu (Pyżalski 2009). Przemoc w sieci ma miejsce przy wykorzystaniu szeregu kanałów komunikacyjnych: czatów, for internetowych, blogów, poczty elektronicznej, portali społecznościowych. Z racji coraz powszechniejszego dostępu do Internetu z urządzeń mobilnych (telefonów komórkowych, tabletów) komputer nie jest jedynym narzędziem koniecznym do komunikacji *online*. Dziś z każdego niemal miejsca można wysłać zdjęcie, „dać lajka”, „zatweetować” – niezbędny jest jedynie dostęp do Internetu. Tym samym upust zachowań przemocowych w sieci jest ułatwiony.

Specyfika zjawisk *cyberbullyingu* i agresji elektronicznej polega m.in. na poczuciu anonimowości sprawcy, które jest stosunkowo złudne. Informacje publikowane w sieci szybko mogą być udostępniane i jej odbiorcami staje się coraz większa grupa osób. Niepochlebne filmiki, zdjęcia, opinie mogą być publikowane na różnych serwerach. Zarówno rodzice, jak i kadra nauczycielska nie mają często wglądu w działalność dzieci i młodzieży w Internecie, w związku z czym ten brak kontroli ze strony doro-

słych sprzyja rozwojowi zjawiska. O ile sprawcą (mobberem) w świecie realnym jest jednostka silniejsza fizycznie i/lub psychicznie od ofiary, o tyle o sile sprawcy w sieci świadczy jego umiejętność i sprawność poruszania się w internecie. Mobber doświadcza specyficznego zjawiska zwanego efektem kabiny pilota (*cockpit effect*) (Walrave, Heirman 2009). Sprawca przemocy w sieci siedzi przed ekranem komputera (lub trzyma w ręku telefon komórkowy, tablet) i nie doświadcza bezpośredniego, realnego kontaktu z ofiarą, nie widzi jej emocji i reakcji na wyrządzaną krzywdę. Podobnie rzecz się miała w przypadku pilotów bombowców, którzy zrzucali bomby na miasta, nie widząc ich mieszkańców. Efektem kabiny pilota są dotknięci zazwyczaj młodzi użytkownicy Internetu, którzy nie mają jeszcze rozwiniętego poczucia empatii czy inteligencji emocjonalnej. Korzystanie z komunikacji cyfrowej uniemożliwia przekaz niewerbalny (gesty, mimikę, ton głosu), którego emotikony czy zabawne obrazki nie są w stanie w pełni zastąpić.

Podsumowując, zjawisko *cyberbullyingu* charakteryzują specyficzne właściwości: trwałość (*persistence*), kopiowalność (*replicability*), nieskomplikowana możliwość wyszukiwania (*searchability*), niewidzialna publiczność (*invisible audience*) (Boyd 2007). Krzywdzące materiały umieszczone w sieci pozostają tam na długo (mogą być przenoszone na różne serwery), można je z powodzeniem powielać, stosunkowo łatwo je wyszukać. Sam akt przemocy rozgrywa się na oczach użytkowników Internetu, których nie widać i którzy często nie ingerują w samo zachowanie sprawcy lub je zaogniają. Sprawca obraża użytkownika forum internetowego, podczas gdy inni forumowicze odczytują komunikaty i nie ingerują w konflikt lub dołączają się do agresywnego ataku. W sytuacji przemocy w sieci pojawia się także poczucie braku odpowiedzialności za swoje czyny, względne przekonanie o anonimowości prowadzi bowiem do ograniczenia samoświadomości i utraty kontroli nad swoimi poczynaniami.

Zjawisko *cyberbullyingu* przybiera rozmaite formy (Pyżalski 2009). Jedną z nich jest *flaming*, czyli agresywna rozmowa na forum, czacie, w grupie dyskusyjnej. Prześladowanie (*harassment*) polega na systematycznym przesyłaniu niechcianych wiadomości do ofiary poprzez smsy, wiadomości na czacie, maile, etc. Kradzież tożsamości (*impersonation*) to z kolei podszywanie się pod inną osobę. Znanymi formami *cyberbullyingu* są także: *outing*, czyli udostępnianie prywatnych materiałów ofiary (np. zdjęcia, filmy, fragmenty rozmów), śledzenie ofiary (*cyberstalking*), nękanie jej niechcianymi komunikatami i obserwowanie jej działalności w przestrzeni internetowej, poniżenie (*denigration*) poprzez publikacje przykrych, obraźliwych i/lub nieprawdziwych informacji czy materiałów na jej temat, wykluczenie (*exclusion*), czyli zamierzone usunięcie z listy kontaktów (np. usunięcie z listy użytkowników forum bez wyraźnego przekroczenia regulaminu jego użytkowania). Zwłaszcza w zachodniej Europie znane jest zjawisko *happy slapping*, polegające na prowokowaniu i/lub atakowaniu innej osoby. Jej reakcję sprawca dokumentuje w postaci zdjęć lub filmu, a następnie upublicznia materiały w sieci. Często prowokowane są osoby starsze, bez-

domne, chore, zupełnie nieświadome ataku. Specyficznym aktem cyberprzemocy (ale nie noszącym znamion *cyberbullyingu* w ścisłym tego słowa znaczeniu) jest *troling*, polegający na publikacji w sieci kontrowersyjnych informacji wywołujących gwałtowną i często negatywną reakcję odbiorców (Kamińska 2008). Ta forma agresji w sieci budzi gwałtowne emocje w ostatnich latach, bywa wykorzystywana podczas kampanii politycznych i społecznościowych. Badane dzieci i młodzież zdradzają, że najczęstsze przykłady przemocy, jakich doświadczają, to: wulgarne wyzwiska – 47%, poniżanie i ośmieszanie – 21%, zastraszanie i szantaż – 16% (Albański 2010).

Ofiara i sprawca agresji w sieci

Przemoc w sieci budzi u ofiar negatywne emocje. Badania Fundacji Dzieci Niczyje z 2007 r. pokazały, że blisko połowa osób, które były zastraszane w internecie lub poprzez smsy, odczuwała zdenerwowanie. Strach odczuwało 20% badanych, a wstyd – 11% (Wojtasik 2007). Kompromitujące zdjęcia, które agresorzy umieszczają w sieci, wywołują zdenerwowanie (u 66% badanych), wstyd (33% respondentów) i strach (12% uczestników badania). Ofiary cyberprzemocy zazwyczaj nie potrafią się bronić. To często osoby, które doświadczają przemocy także w życiu szkolnym ze strony środowiska rówieśniczego. Czasem mają pewną cechę, która wyróżnia je na tle innych dzieci (specyficzny wygląd, choroba, etc.). To często osoby izolowane, wyalienowane, którym doskwiera poczucie osamotnienia i wykluczenie społeczne. Konsekwencje bycia szykanowanym w przestrzeni internetowej obserwuje się w obszarze zdrowia fizycznego i psychicznego. Ofiary są zagrożone zaburzeniami łaknienia, bezsennością, dolegliwościami ze strony układu pokarmowego. Ciągłe doświadczanie chronicznego stresu powoduje obniżenie odporności, dlatego osoby dotknięte przemocą mogą częściej zapadać na choroby górnych dróg oddechowych. Ofiary charakteryzuje rozdrażnienie, napięcie emocjonalne, nieumiejętność radzenia sobie w relacjach interpersonalnych, impulsywność, chwiejność nastroju, obniżona samoocena, obniżone poczucie własnych kompetencji. Czasem obserwuje się zachowania agresywne, autodestrukcyjne. Ponadto ofiary często cierpią na zaburzenia natury psychicznej, takie jak depresja, zaburzenia obsesyjno-kompulsywne, a w skrajnych przypadkach PTSD (*post-traumatic stress disorder*). Sprawcy *cyberbullyingu* to osoby o niskich kompetencjach społecznych, które niejednokrotnie odczuwają silną potrzebę przewodzenia grupie i zwrócenia na siebie uwagi poprzez zachowania agresywne. Bywa, że nie osiągają oni zadowalających wyników w szkole i swoją pozycję kompensują poprzez przemoc (Nansel i in., 2007). Są wrogo nastawione do otoczenia, mają niski poziom empatii i współodczuwania, nie potrafią dostosować się do zasad panujących w grupie rówieśniczej, czasem sami chcą te zasady ustalać.

Agresja elektroniczna w grupie studentów – badania własne

W literaturze i w dotychczasowych badaniach stosunkowo niewiele miejsca poświęcano problemowi doświadczania cyberprzemocy w środowisku studentów szkół wyższych. Jedną z przyczyn może być przekonanie, że osoby dorosłe mogą nie być w kręgu zainteresowań badaczy, ponieważ bardziej świadomie i rozważnie korzystają z możliwości komunikacji w sieci. Autorzy niniejszej publikacji postanowili sprawdzić, jakie są doświadczenia związane ze zjawiskiem agresji elektronicznej wśród studentów. Zakładamy przy tym, że w tej grupie wiekowej częściej można spotkać się z formami agresji elektronicznej, gdzie agresorami są osoby obce ofierze.

Autorzy przeprowadzili anonimowe badanie o charakterze ankietowym wśród 46 studentów poznańskich uczelni wyższych. W grupie osób badanych było 26 mężczyzn i 20 kobiet. Średnia wieku respondentów wyniosła 22 lata. Każda z osób badanych korzystała z komunikatorów internetowych. Każda z osób badanych wykorzystywała Internet zarówno do pracy/nauki, jak i do celów rozrywkowych. Wymieniane przez respondentów aktywności w sieci to: pomoc w nauce, wyszukiwanie informacji, kontakt ze znajomymi, oglądanie filmów, gry, czytanie blogów. W grupie osób badanych znalazło się 37 osób, które korzystały z sieci każdego dnia. Dziewięć osób ankietowanych przyznało, że niecodziennie korzysta z sieci. Respondenci byli proszeni o zaznaczenie, czy i jak często doświadczali rozmaitych form przemocy w sieci. Poniżej wymieniono różne akty agresji internetowej, a obok liczbę obrazującą liczbę osób, które doświadczyły danego zjawiska przynajmniej raz w ciągu ostatnich 12 miesięcy:

- agresywne rozmowy podczas korzystania z komunikatorów i for internetowych polegające na używaniu wulgaryzmów, wyzwisk, poniżania (*flaming*) – 29;
- systematyczne przesyłanie niechcianych smsów, maili, etc. (*harassment*) – 0;
- udostępnianie prywatnych materiałów (np. zdjęć, filmów, fragmenty wypowiedzi) przez osoby trzecie (*outing*) – 0;
- nękanie niechcianymi komunikatami i obserwowanie działalności w przestrzeni internetowej (*cyberstalking*) – 2;
- poniżanie poprzez publikacje przykrych, obraźliwych, nieprawdziwych informacji (*denigration*) – 0.

Ponieważ grupa badanych nie była liczna, stąd potrzeba dalszych eksploracji zjawiska w szerszym wymiarze. Jednak już ta niewielka próba pokazuje pewne prawidłowości w badanej grupie. Poniżanie i udostępnianie prywatnych materiałów i przesyłanie niechcianych treści – to zjawiska, które nie są obserwowane wśród studentów. Jest to optymistyczny wynik. Dwie z osób badanych przyznały, że doświadczyły *cyberstalkingu*. W obydwu wypadkach były to kobiety. Według statystyk ta forma

prześladowań jest coraz częstszym zjawiskiem. Bywa, że ma tragiczny dla ofiary finał. Z roku na rok rośnie liczba prawomocnych wyroków przeciwko *stalkerom*, a do sądu trafia coraz więcej spraw przeciwko prześladowcom (Szopa 2015). Ponad połowa badanej grupy studentów doświadczyła zachowań agresywnych (wyzwisk, wulgaryzmów i poniżania) podczas komunikacji internetowej. Obrazuje to pewien trend polegający na rosnącej agresji werbalnej w dyskusjach na forach i w grupach. Badanie pokazuje, że przemoc w różnych postaciach dotyka użytkowników Internetu w różnym wieku.

Formy przeciwdziałania przemocy w sieci

Aby przeciwdziałać aktom *cyberbullyingu* i agresji internetowej, należy zacząć od psychoedukacji i rozmów o konsekwencjach (także prawnych) bycia sprawcą przemocy. Kluczowe jest uświadamianie świadkom przemocy, że mogą pełnić dwojakie role. Z jednej strony mogą korygować naganne zachowania sprawcy, ale z drugiej – także je wzmacniać. Użytkownicy Internetu bez względu na wiek powinni uczyć się aktywnej postawy wobec obserwowanej przemocy w sieci. Właściwa interwencja może polegać na usuwaniu przykrych, wulgarnych materiałów, zgłaszaniu ich do administratorów stron, niedyskutowanie na forum w narzuconym przez sprawcę tonie, nieuczestniczenie w procesie prześladowania innych w sieci. Należy też podkreślać, że powielanie i przesyłanie innym przykrych dla ofiary treści to współuczestniczenie w akcie przemocy. W ciągu ostatnich lat powstało kilka programów profilaktycznych z powodzeniem wprowadzanych w polskich placówkach szkolnych, m.in.: kampania *Dziecko w Sieci*, projekt edukacyjny i medialny *Stop cyberprzemocy*, serwis edukacyjny www.sieciaki.pl. Dla ofiar przemocy funkcjonuje infolinia helpline.org.pl. Wśród starszych użytkowników Internetu także powinien być propagowany kanon właściwych zachowań w sieci. Być może również dobrym kanałem dotarcia do tej grupy byłyby kampanie społecznościowe i filmy adresowane do młodych dorosłych, gdzie problem prześladowania, nękania w sieci byłby tematem przewodnim. Kilka takich pozycji można dziś obejrzeć na platformie *Netflix*. Przykładem jest serial *13 reasons why* opowiadający historię młodej dziewczyny, która ucieka się do samobójstwa na skutek doświadczenia ze strony znajomych różnych form prześladowania (także tych z wykorzystaniem multimedialnych), lub serial *Black mirror*, bezpośrednio opowiadający o potencjalnych zagrożeniach, jakie niesie ze sobą rozwój technologii, także komunikacyjnych. Szczególną opieką powinny być objęte ofiary *cyberstalkingu*. Zachowanie świadomości swoich praw jako ofiary i oparcie ze strony stosownych instytucji mogą pomóc w walce z tą coraz częściej obserwowaną formą przemocy.

Podsumowanie

Internet z jednej strony sprawia, że sieć służy rozwojowi nowych technologii, wspiera procesy nauki, umożliwia otwarty dostęp do wiedzy. Technologia WEB 2.0, która funkcjonuje od przełomu XX i XXI wieku, sprawia, że każdy użytkownik ma możliwość publikowania w sieci. To pociągnęło za sobą konsekwencje w postaci negatywnych zjawisk związanych z działalnością w cybep przestrzeni. Administratorzy stron często nie ponoszą odpowiedzialności za publikowane przez użytkowników treści, co niesie ze sobą zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki. Brak cenzury służy kreatywności i wolności słowa (np. artykuły publicystyczne) pozwala na zaistnienie w sieci (np. blogerzy, vlogerzy, celebryci). Z drugiej jednak strony pozwala na rozprzestrzenienie się takich zjawisk, jak *trolling* czy *hejt*, które podsycają negatywne emocje użytkowników i służą tworzeniu konfliktów. Internet lat 90. XX wieku pozwalał przede wszystkim na wymianę informacji, dziś daje ogromne możliwości komunikowania się i taką głównie rolę odgrywa. Komunikację umożliwiają portale społecznościowe, które służą nie tylko rozmowom, ale także publikowaniu zdjęć czy filmów. Użytkownicy *Facebooka*, *Naszej Klasy*, aplikacji *Snapchat* czy serwisu *Fotka.pl* są szczególnie narażeni na powielanie publikowanych tam treści, które bywają przerabiane i rozprzestrzeniane, trafiając w niepowołane ręce. Trudno współcześnie o pełną anonimowość w sieci. Mając nawet ograniczoną liczbę znajomych na portalu społecznościowym i równie ograniczony dostęp publiczny do udostępnianych przez siebie treści, użytkownik *Facebooka* czy *Naszej Klasy* wcale nie jest bezpieczny, jeśli chodzi o zachowanie prywatności swojego wizerunku. Należy mieć świadomość, że Internet jest narzędziem, które samo w sobie nie jest ani dobre, ani złe. To intencje i zachowanie internautów determinują to, czy jest on wykorzystywany do celów użytecznych i zacnych, czy niechlubnych i z gruntu niewłaściwych. Istnieje potrzeba ciągłej eksploracji zjawiska *cyberbullyingu*, gdyż dotychczasowe badania nie wyczerpują problemu, zwłaszcza w grupie starszych użytkowników. W miarę pojawiania się nowych serwisów społecznościowych i aplikacji, a także powszechniejszego dostępu do Internetu, rośnie zagrożenie przemocą w sieci.

Bibliografia

- BOYD D., 2007, *Why youth (heart) social network sites: the role of networked publics in teenage social life*, [w:] D. Buckingham (red.), *Mc Arthur Foundation on Digital Learning – youth, identity, and digital media volume*, MIT Press, Cambridge.
- FAUCHER CH., JACKSON M., CASSIDY W., 2014, *Cyberbullying among University Students: Gendered Experiences, Impacts, and Perspectives*, Education Research International, [doi: <https://www.hindawi.com/journals/edri/2014/698545/>]

- KAMIŃSKA M., 2008, *Flaming i trolling – kulturotwórcza rola konfliktu we wspólnocie wirtualnej*, [w:] M. Wawrzak-Chodaczek (red.), *Komunikacja społeczna w świecie wirtualnym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- MAKARUK K., WÓJCIK S., 2013, *Nadużywanie Internetu przez młodzież. Wyniki badania EU NET ADB*, Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, nr 12(1), s. 35–48.
- NANSEL T.R., OVERPACK M., PILLA R.S., RUAN W.J., SIMONS-MORTON B., SCHIEDT P., 2001, *Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment*, Journal of American Medical Association, nr 285, s. 2094–2100.
- PYŻAŁSKI J., 2009, *Agresja elektroniczna dzieci i młodzieży – różne wymiary zjawiska*. Dziecko krzywdzone, nr 1(26), s. 12–26.
- PYŻAŁSKI J., 2012, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- RIGBY K., 2011, *What can schools do about cases of bullying?*, Pastoral Care in Education, nr 29 (4), s. 273–285, [doi: 10.1080/02643944.2011.626068].
- SALMIVALLI CH., 2010, *Bullying and the peer group: Review*, Aggression and Violent Behavior, nr 15, s. 112–120, [doi:10.1016/j.avb.2009.08.007].
- SZOPA B., 2015, *Stalking w Polsce – trochę statystyk*, <https://stalking.com.pl/2015/09/29/stalking-w-polsce-statystyka/> (dostęp: 15.05.2017 r.).
- WALVARE M., HEIRMAN W., 2009, *Skutki cyberbullying – oskarżenie czy obrona technologii?*, Dziecko krzywdzone – Cyberprzemoc, nr 1(26), s. 27–46.
- WOJTASIK Ł. 2007, *Badanie Przemoc rówieśnicza a media elektroniczne*, styczeń 2007, Fundacja Dzieci Niczyje, Gemius S.A.

Cyberbullying and electronic aggression as the current threat of network communication

The Internet is a medium used for sharing various kinds of content. Its role in technology development, spread and accessibility of knowledge is essential. Internet also comes with certain risks, and one of the most important is the appearance of cyberbullying which is contemporary youth mobbing that moved on-line. The study defines the phenomenon of cyberbullying and presents forms that it takes. Moreover, the victims and the perpetrators of such violence were characterized and the results of the survey conducted in a group of students that demonstrate their personal experiences were discussed. Opportunities to prevent aggressive behavior on-line were also presented.

Keywords: *cyberbullying, electronic aggression, violence on the Internet, students, web communication*